

Срђан КАТИЋ
Татјана КАТИЋ
Историјски институт
Београд

РУДНИК ЖЕЖНА И РУДАРСТВО РОГОЗНЕ И ПОДБУКОВИКА У 16. ВЕКУ*

Анстракт: Рад се бави рудником Жежна и седам припадајућих рудника на планини Рогозна. Око рудника је формиран хас, а касније и нахија Жежна, која је у административном погледу била у саставу Призренског санџака. Ова нахија била је у судској надлежности кадилука Брвеник, а под финансијским надзором Скопског незарета. Посебна пажња посвећена је убикацији Жежне, њеној производњи, као и закупима, у чије приходе су, поред рудника, хаса и топионичарске чистиље, били уврштени и бројни локални порези и таксе.

Кључне речи: Османско царство, рударство, Рогозна, Жежна, рудник, сребро, хас, закуп, XVI век.

Планина Рогозна богата је оловно-цинканим рудиштима. У старом и средњем веку на њима је ископавана среброносна руда, с већим или мањим примесама злата. Писани извори о средњовековном рударству Рогозне веома су ретки и углавном посредни. У њима се помиње да је већ 1303. године, негде на Рогозни постојала като-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

личка епархијска црква.¹ Према подацима из 1348. рударско насеље Рогозна имало је кнеза немачког порекла, чији је син Ајан био златар.² Четири деценије касније, наводе се трошкови копања једне рударске јаме, коју су поседовала двојица Дубровчана.³ До краја XIV и током XV века нема вести о рударењу на Рогозни.

На основу наведеног може се закључити само да је Рогозна била један од најстаријих српских средњовековних рудника, у коме су, поред локалног становништва, пословали и Саси и Дубровчани. С обзиром на изузетно оскудне писане изворе, њихов садржај и временски оквир, може се претпоставити да средњовековно рударство Рогозне није било већег обима и да су рударски радови обустављени знатно пре трајног успостављања османске власти. Непостојање континуиране производње је и главни разлог због кога је рударство на овој планини обновљено тек почетком XVI века у руднику Жежна.

О руднику Жежна у време Османског царства доскора се мало знало. Фехим Спахо је 1913. године објавио превод рударских закона султана Сулејмана Величанственог из 1536, у којима се Жежна наводи међу дванаест најзначајнијих рудника у Румелији.⁴ Глиша Елезовић је 1940. објавио збирку османских извора, међу којима и документа с најранијим поменом рудника Жежна из 1514. и 1515. године. Они се не односе на сам рудник, већ на активности извесног Целала, емина Жежне, у вези са издавањем потврда о плаћеној царини.⁵ Елезовић је име Жежна погрешно читао као Дрина, што је исправио Хазим Шабановић. у критичком осврту на Елезовићеву збирку докумената.⁶ Х. Шабановић је 1950. објавио кануннаму Босанског санцака из 1516. у којој је наведено припајање прихода рудника Жежна државној благајни.⁷

¹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I, Београд 1955.

² Исто; Г. Томовић, *Сопотски забел Чрмањ*, [у даљем тексту: Томовић, *Чрмањ*] Историјски часопис, XXXVI (1987), 45.

³ Томовић, *Чрмањ*, 46.

⁴ Ф. Спахо, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 1-2 (1913), 32 [166], даље Спахо, *Rudarski zakoni*.

⁵ Г. Елезовић, *Турски споменици* 1, Београд 1940, док. бр. 164, 184-188.

⁶ Н. Шабановић, *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine. XV stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju, II (1952), 346.

⁷ Н. Шабановић, *Kanun-nama Bosanskog sandžaka iz godine 922/1516*, Prilozi za orijentalnu filologiju I (1950), 164 [у даљем тексту Шабановић, *Kanun-nama*]; турско изда-

Међутим, иако је још тада било потпуно извесно да се један од важнијих рудника у европском делу Османског царства зове Жежна, у наредне три деценије, њено име је погрешно читано као Серсерне, Лозна или Ржана.⁸

Постојање Ржане, рудника сличног имена, који такође није био убициран, унело је додатну забуну, јер је већина научника сматрала да се ради о истом руднику. Иако је једини оријентир за убикацију Жежне била релативна близина Новог Пазара, Хатица Чар Дрнда у раду о овом граду, уопште не помиње Жежну, већ као руднике гвожђа у непосредном окружењу наводи Ржану и Глухавицу.⁹ Због близине Новог Пазара и сличности с именом села Жажа на Копаонику, Скендер Ризај је изнео противуречан закључак да: „Жежна треба да буде на Копаонику, негде између Новог Пазара и Трепче“¹⁰ (?!).

Тек на основу података из садржаја опширног пописа Призренског санџака из 1571. године, који је превео Момчило Стојаковић, Гордана Томовић је на планини Рогозна убицирала села нахије Жежна, док је сам рудник лоцирала на брду Жежница у централном делу Рогозне.¹¹

Међутим, и након потпуно неспорних доказа да су се рудник, хас и нахија Жежна налазили на Рогозни, то није усвојено у делу историографије. Тако се у монографији *Старо српско рударство* рудник Жежна уопште не помиње, осим када се, у пасусу о рудницима у околини Трепче, наводи да је рудник Ржана некада погрешно читан као Жежна.¹²

ње истог закона у А. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, III, İstanbul 1991, 376 [у даљем тексту Akgündüz, *Kanunnâmeler*]

⁸ Н. Kaleshi, *Jedna prizrenska i dve vučitrnske kanunname*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije II (1957), 293; О. Zirojevic, *Vučitrnski i Prizrenski sandžak u svetlosti turskog popisa 1530/31. godine*, Gjurmime Albanologjike, 2 (1968), 113. О. Зиројевић, *Вучитрнски и призренски санџак у време владавине Сулејмана Величанственог*, Историјски часопис XIX (1972), 272.

⁹ Х. Чар Дрнда, *Оснивање Новог Пазара и његов развитак до краја XVI столећа*, Новопазарски зборник 8 (1984), 91.

¹⁰ S. Rizaj, *Rударство Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968, 180.

¹¹ Томовић, *Чрмањ*, 46.

¹² С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 156.

На основу извора којима располажемо с потпуном извесношћу можемо тврдити да су Жежна (*Jejna*) и Ржана (*İrjana*) била два различита рудника. Довољно је навести да се у попису закупа Румелије из двадесетих и тридесетих година XVI века, њихови приходи наводе одвојено, и то у обрачунама различитих санцака.¹³ Према подацима опширног пописа Босанског санцака из 1530. године, Ржана је била средиште најисточније нахије тог санцака, која је обухватала простор омеђен Трепчанском реком с југа, Ибром са запада и планинским билом Копаоника с истока.¹⁴ Нахију Ржана сачињавало је осам села. Сам рудник налазио се на месту, или у непосредној близини, данашњег села Ржана, смештеног на планинском билу Копаоника, код врха Оштро Копље.¹⁵ Према истом попису Ржана је била рудник сребра и имала је свој трг. Из Ржане среброносна руда превожена је на прераду у топионице рудника Трепча, а од добијеног чистог сребра државна петина износила је свега 530 акчи.¹⁶ Упркос занемарљиве производње у том периоду рудник није престао с радом, и у османским документима помиње се све до аустро-турског рата (1716-1718).¹⁷

Хас и нахија Жежна

У XV и првим деценијама XVI века, у Османском царству је било уобичајено да се рудишту које добије статус рудника дају два-три околна села. Већим рудницима су потом додељивана села целе рударске регије, која су, обједињена у хас, имала имунитетни статус.

Жежна се не помиње у изворима с краја XV века. Стога се може претпоставити да је статус рудника стекла у првој, или најкасније почетком друге деценије XVI века, када су јој и додељена села Јошаница и Бањска. Рудник Жежна био је у Босанском санцаку до

¹³ Başbakanlık Arşivi İstanbul [у даљем тексту: ВВА], Maliye defteri – Maliyeden müdevver defteri, [MAD] 656, 143, 170-175

¹⁴ ВВА, Tapu tahrir defterleri, [TD] 157, s. 128-133. Нахија Ржана била је уписана и у следећем дефтеру Босанског санцака из 1541/42. године (TD 211, s. 116-126).

¹⁵ Карта Куршумлија, 1:50.000, 581-3, *Војно географски институт Београд* [у даљем тексту: ВГИ], 1984.

¹⁶ TD 157, s. 128.

¹⁷ A. Refik, *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, İstanbul 1931, 53.

1516/1517.¹⁸ Већ 1518. године око рудника је формиран хас, који је трајно припојен Призренском санцаку. Поред поменутих Јошанице и Бањске, сачињавало га је још десет села, која су издвојена из нахије Трговиште, и шест села из нахије Вучитрн.¹⁹ Села хаса Жежне највећим делом налазила су се на простору омеђеном рекама Ибром на истоку, Јошаничком реком на северу и Бањском и Кашаљском реком на југу и југозападу (карта 2).

У наредних неколико година, развој рудника Црнац на Рогозни утицао је да око тог рудника буде формирана мала нахија Црнац, од свега три села Вучитрнског кадилука: Црнца, Рогозне и Угракиника (Гркаје). Она су, најкасније 1525/26. такође припојена хасу рудника Жежна. Нахија Црнац је, упркос томе, још деценијама вођена у пописима Вучитрнског санцака.²⁰

Највећу недоумицу око села хаса Жежна стварају подаци о самом селу Црнац, које је у сажетом попису Румелије из 1530. године уписано и у хасу Жежне у Призренском и у поменутој нахији Црнац у Вучитрнском санцаку.²¹ Исто је поновљено и у опширним пописима Призренског и Вучитрнског санцака, који су сачињени средином XVI века.²² Подаци су различити, па се може претпоставити да се ради о два дела истог села, нешто слично као што су и села Горње и Доње Гњеждане, пре стварања хаса, припадала Вучитрнској, односно нахији Трговиште.²³

¹⁸ Šabanović, *Kanun-nama*, 163-166; Akgündüz, *Kanunnâmeler*, 376.

¹⁹ TD 92, 1-2.

²⁰ TD 133, s.137-139; TD 234, s. 133-135. Тек у попису Призренског санцака из 1571. године ова села су уписана у нахији Жежна (Т. Катић, *Опширни попис Призренског санцака из 1571. године*, [у даљем тексту: Т. Катић, *Опширни попис*], Београд 2010, 251.

²¹ *167 numaralı muhâsebe-i vilâyet- Rûm-ili defteri (937/1530), II, Vilçitrin, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livâları*, (Dizin ve Tıpkıbasım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 69, Defter-i Hâkânî Dizisi: IX, [у даљем тексту: *167 Numaralı, II*], Ankara 2004, s. 341, 371.

²² TD 368, s. 6; TD 234, s. 133.

²³ TD, 92, s. 1-2.

ТАБЕЛА 1: *Настанак хаса и нахије Жежна*

<i>Села рудника Жежна пре 1518. године</i>	
Бањска	Јошаница
<i>Села нахија Трговиште и Вучитрн припојена хасу 1518. године²⁴</i>	
<i>нахија Трговиште</i>	<i>нахија Вучитрн</i>
Бирова	Горње Гњеждане
Вучје (дн. Вуча)	Грубовица
Гребно	Дубокова (дн. Дубока)
Доње Гњеждане	Извор (дн. Извори)
Захова	Придворица
Косова	Поповце
<i>Села нахије Црнац 1525/26. године²⁵</i>	
Мијачиновић	Рогозна
Чрљан (дн. Црвени)	Црнац
Црнац	Угракиник (дн. Гркаје)
Шмрека	

Према попису Призренског санџака из средине XVI века, рудник Жежна и њој припадајућа села, била су део нахије Трговиште. Тек од пописа из 1571. срећемо посебну нахију Жежна. Велика већина села хаса и нахије Жежна убицирана је и приказана на карти 2. Положај села Шмрека и Косова остао је непознат, јер су она била међу најмање насељенима и релативно рано су остала без становника. Село Шмрека опустело је пре пописа 1550. године, а на списку насељених места остало је само захваљујући досељавању неколико породица из Заплане.²⁶ Село Косова трајно је запустело после 1550. године и зато се не наводи у попису из 1571. И положај слабо насељеног села Мијачиновић, које данас не постоји, такође није утврђен. Међутим, на основу једне напомене из пописа 1683. године сазнаје-

²⁴ TD, 92, s. 1-2. У овом сажетом попису наведени су само приходи села, без података о становништву.

²⁵ TD 133, s.137-139.

²⁶ TD 368, 7. Село Шмрека наведено је и у сажетом попису из 1599/1600. (TD 664, s. 72) и у опширном попису из 1683. године, када су у њему уписана само два пореска обвезника (MAD 600, s. 105)

мо да су се у то, тада пусто село, доселиле две породице из суседне Јошанице, што омогућава приближну убикацију.²⁷

У историографији је било неслагања око локације села Рогозна. Г. Томовић је закључила да се налазило: „између села Брђани и Трнава, где сачувана топонимија указује и на постојање дубровачке колоније“.²⁸ П. Петровић је као могућу локацију поменуо потес Каравасалија (Крвосалија) код села Рајетића, који је, према народном предању, тако назван по некадашњем каравансарају.²⁹

Према нашем мишљењу Рогозна се налазила управо на месту Каравасалије. Њен положај одговара опису руског конзула у Сарајеву, А. Гилфердинга, који је 1857. године прешао пут од Бањске до Новог Пазара: „на четири сата од манастира [Бањска] налази се хан Рогозна на дивном пропланку, готово на врху планинског била. Од овог хана пут се нагло спушта и после четири сата хода долазимо до речице Рашке и Новог Пазара“.³⁰

Хан је добио име по насељу Рогозна, које је, као „коначиште путника и каравана, који долазе с разних страна“, добило дербенцијски статус 1544/45. године.³¹

Хан Рогозна и још седам ханова и четири каравансараја између Бањске и Новог Пазара, уцртано је на аустријској генералштабној карти из 1905. године (карта 1).³² У насељу Рогозна, као и у селима Грижани и Брђани, постојали су и хан и каравансарај. Каравансарај Рогозна налазио се на месту данашњег потеса Каравасалије, док је хан Рогозна био удаљен око један километар у правцу Новог Пазара. Од каравансараја Рогозна до два и по километра удаљеног Чешмели

²⁷ MAD 600, s. 105. Постојање винограда у селу Мијачиновић такође указује на то да то село није припадало брдским селима хаса, већ онима у подножју Рогозне, близу Ибра. Међу селима у долини Ибра виногради су уписани још у Јошаници и Придворици (TD 368, s. 4-13; Т. Катић, *Оптирни попис*, 256-257, 262-263).

²⁸ Томовић, *Чрмањ*, 46. Г. Томовић, у истом раду, у напомени на претходној страни, навела је да Рогозну „треба тражити код села и врха Златни Камен“ (*исто*, 45).

²⁹ П. Петровић, *Рашка, антропогеографска проучавања*, (Етнографски институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, књ. 26) I, Београд 1984, 41.

³⁰ А. Гилфердинг, *Путовања по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 263.

³¹ TD 234, s. 134. Исте године статус дербенда добило је и село хаса Бањска (TD 368, 6

³² Novi Pazar, zone 33 kol. XXIII, Масштаб 1:75.000, изд. Militärgeographisches Institut, Wien.

хана³³ постојао је и краћи алтернативни путни правац. Село Рогозна, на пола пута између Бањске и Пазара било је главно одмориште путника и каравана. То је разлог, што су доста касније, на истом месту подигнути и Мурат-бегов хан и каравансарај Азизије.³⁴

КАРТА 1: Део секције аустријске генералштабне карте

Геолог Фран Туђан, који је 1925. године обилазио Рогозну, детаљно је описао локални пут од хана Рогозна до Плакаонице. Прво село на које је наишао биле су Баре, што такође указује да се Рогозна налазила у реону Каравасалије, или у непосредној близини.³⁵

С обзиром на то да је насеље Рогозна у средњем веку било важно рударско средиште, реон Каравасалије морао је бити богат рудом. Савремена геолошка истраживања то и потврђују, убрајајући Каравасалију међу најзначајнија оловно-цинкана рудишта на планини Рогозни (види карту 2). О вишевековној рударској активности у том крају сведоче и бројни трагови старог рударства, као и савремена експлоатација.

³³ Чешмели хан се налазио на месту данашњег потеса Чешмалије, такође у реону села Рајетића (Карта Нови Пазар, 1:25.000, 580-3/4, ВГИ, 1992).

³⁴ Novi Pazar, zone 33 kol. XXIII, Masstab 1:75.000. Каравансарај Азизије назван је тако у част султана Абдулазиза (1861-1876).

³⁵ Ф. Туђан, *Минеролошко-петрографска проучавања у Јужној Србији*, Гласник Скопског научног друштва, I, 2 (1926), 482.

Хас Жежна специфичан је по томе што није имао карактер радничког хаса, уобичајен за хасове рудника. Становници радничких хасова имали су радне обавезе, најчешће везане за прављење и допремање ђумура и дрвне грађе, као и за разне помоћне службе у јамама и топионицама. Они су били плаћени према количини произведеног ђумура и дрвета, или према броју радних дана у руднику, а уживали су и значајне пореске олакшице. У селима хаса Жежна убирани су уобичајени рајински порези, што значи да њихови становници нису имали значајније радне обавезе, које би завређивале умањење пореза.

Извесно је, међутим, да је део становника хаса ипак обављао послове везане за рударско-топионичарску делатност. Међу дажбинама села Рогозна и Црљан наводи се такса на ђумур (*bac-i engišt*).³⁶ То значи да је, поред производње ђумура у околини, у тим местима, обављана и продаја тог, за рад топионица, неопходног погонског горива.³⁷

У неколико села хаса: Дубокој, Црљану, Гњеждану и Јошаници теренским истраживањима уочени су остаци рударских окана и поткопа.³⁸ Уколико се не ради о исцрпљеним рудиштима из предосманског периода, може се закључити да производња у њима није била довољна за стицање статуса самосталног рудника, па су у управном и организационом погледу припадали руднику Жежна. Рударске послове у овим местима свакако је обављало локално становништво, јер је близина рударских станишта била један од предуслова за успешну производњу.

На изостанак рударских повластица у селима хаса вероватно је утицао неуобичајено велики број рудника и рударских насеља на његовој територији. Становници тих рудника, међу којима и они из Жежне, по свему судећи, уживали су посебан статус, па нису евидентирани у пописима хаса, већ у посебним финансијским дефтери-

³⁶ ВВА, TD 133, s.138-139.

³⁷ Топоним Бацана, у близини села Рогозна (Каравасалија), вероватно је назван по објекту у коме је наплаћиван бац (*bac-hâne*). Карта Нови Пазар, 1:25.000, 580-3/3, ВГИ, 1992.

³⁸ Петровић, Раука, I, 40.

ма. На њихов повлашћен положај указује и једна белешка из пописа 1530. године, у којој се наводи да су 43 становника рудника Жежна били ослобођени од свих обичајних терета и изванредних пореза.³⁹

Становништво села на хасу било је хришћанско, а педесетих и шездесетих година XVI века у посед муслимана прешло је само неколико чифтлика, баштина, винограда и њива, који су се налазили у селима у близини Ибра и то у Вучју, Придворици, Јошаници и Мијачиновићу.⁴⁰

Велике демографске промене карактеристичне су за ово подручје. Подаци из табеле 2. показују да се између 1530. и 1550 године на хасу Жежне број становника смањило за чак 41 %. И у наредне две деценије тај процес је настављен, али не у толикој мери као у претходном периоду, па је укупан губитак становништва до 1571. године износио 62%.

Депопулација узрокована великим миграцијама у новоосвојене крајеве и епидемијама куге била је присутна и у већем делу Румелије. Када се ради о хасу Жежне губитак становништва би се могао повезати и с евентуалним опадањем производње у локалним рудницама. Међутим, бројност рударске управе у Жежни из седамдесетих и осамдесетих година указује на значајне приходе, па би разлоге можда требало тражити у оснивању новог хаса рудника Жежна. Он се у документима којима располажемо, изричито не помиње, али се у закупу Жежне из 1583. године наводи да је закупац преузео приходе рудника и старог хаса, што значи, да је постојао и нови хас, чије су повластице можда привукле део становништва.⁴¹ На постојање новог хаса указује и документ из 1577. године, према коме је емин рудника Жежна био надлежан за села Горња и Доња Супња, која се иначе не наводе на списковима старог хаса. Њихови становници били су задужени да скелом превозе путнике и робу преко Ибра.⁴²

³⁹ 167 *Numarali*, II, s. 371.

⁴⁰ TD 368, s. 4-13; Т. Катић, *Описни попис*, 256, 257, 259, 262, 263.

⁴¹ ВВА, *Maden mukâtaasi kalemi*, D.ММК 22704.

⁴² МАД 7534, s. 1612. Б. Храбак је користио податке из истог документа (збирка необјављених докумената, коју је за Академију наука и умјетности Босне и Херцеговине превео А. Полимац). У тексту који му је био на располагању поменута села прочитана су као Горња и Доња Сопотна, што је он и навео, иако се та села не на-

Табела 2: *Пописи кућа, нежењених (н.) и удовица (у.) на хасу Жежна*

СЕЛО	1530. ⁴³			1550. ⁴⁴			1571 ⁴⁵		
	куће	н.	у.	куће	н.	у.	куће	н.	у.
Бањска	15	2	3	8			11		
Бирово	55	4	6	31	7		19	9	1
Вучје	54	3	5	28	5	1	21	5	
Горње Гњеждане	12	4		8	3	1	10	3	
Гребно	27		4	8	3		7	3	
Грубовица	21			12	12		6	4	
Доње Гњеждане	19	1	3	19	2		13	2	
Дубокова	68	6	8	36	4	3	26	6	1
Захова	31	3	4	24	3	3	9	3	
Извор	17	1		14	3		8	2	
Јошаница	65	5	8	38	8	2	29 ⁴⁶	7	
Косова	5	1		3					
Мијачиновић	12	1	4	10	1	2	5		
Поповце	23			10	2		6	1	
Придворица	13	1	2	17	2		6	2	
Рогозна	81	2	2	15	1	1	19		
Угракиник	57	4	6	36	7	7	24	6	
Црнац	40	4		13	3	2	11	4	
Црнац (Вучитрн)	34	3	2	37		2			
Црљан	19	3	3	8	2		7	4	
Шмрека	24	3		4	1		3	1	
УКУПНО:	692	51	60	379	69	24	240	62	2
СВИ УКУПНО:	803			472			304		

лазе на Ибру (Б. Храбак, *Нови Пазар и околина у почетној фази декомпозиције отоманског царства (1560-1580)*, Новопазарски зборник, 17, (1993), 62-63).

⁴³ 167 *Numaralı*, II, s. 341, 371; Подаци за Рогозну, Угракиник и део Црнца који је припадао Вучитрну потичу из пописа тог санцака из 1525/26. (TD 133, s.137-139).

⁴⁴ TD 368, s. 4-13. За три села наведена у претходној напомени подаци су преузети из пописа Вучитрнског санцака сачињеног 1544/45. године (TD 234, s. 133-135).

⁴⁵ Т. Катић, *Опширни попис*, 253-267).

⁴⁶ У дефтеру из 1571. године уписан је јошанички заселак Поповце са шест кућа и три нежењена мушкарца, које нисмо посебно издвојили на табели, већ смо их урачунали у становнике Јошанице (Т. Катић, *Опширни попис*, 262)

За хас Жежне везана је институција кнеза, коме је, како се наводи у документима, главна дужност била да еминима и царским службеницима помаже у прикупљању царских прихода. Кнезови су решавали мање спорове између локалног становништва и старали се о испуњавању радних обавеза, а за узврат су, са синовима, браћом и братанцима, били ослобођени од пореских обавеза. У попису из 1571. у селу хаса Бирову уписан је кнез Радош Радичев син. Њега је наследио брат Радоња, који је 1577. године имао проблема с обновом царског берата. Носилац молбе преминуо је на путу за Истанбул, па је кадија Трговишта послао захтев да му се хитно изда берат.⁴⁷

У значајнијим рударским насељима постојао је и рударски кнез, који се бавио рударском проблематиком, док је у мањим рудницама један кнез обједињавао послове у руднику и на хасу. Двадесетих и тридесетих година XVI века у Жежни су сигурно постојала два кнеза, док се за кризне периоде то не може тврдити. Тек извесно је да је та институција очувана у Жежни све до Бечког рата, јер је у попису из 1683. године, царском заповешћу уписан Вукман Ђурин син, као кнез рудника Жежна.⁴⁸

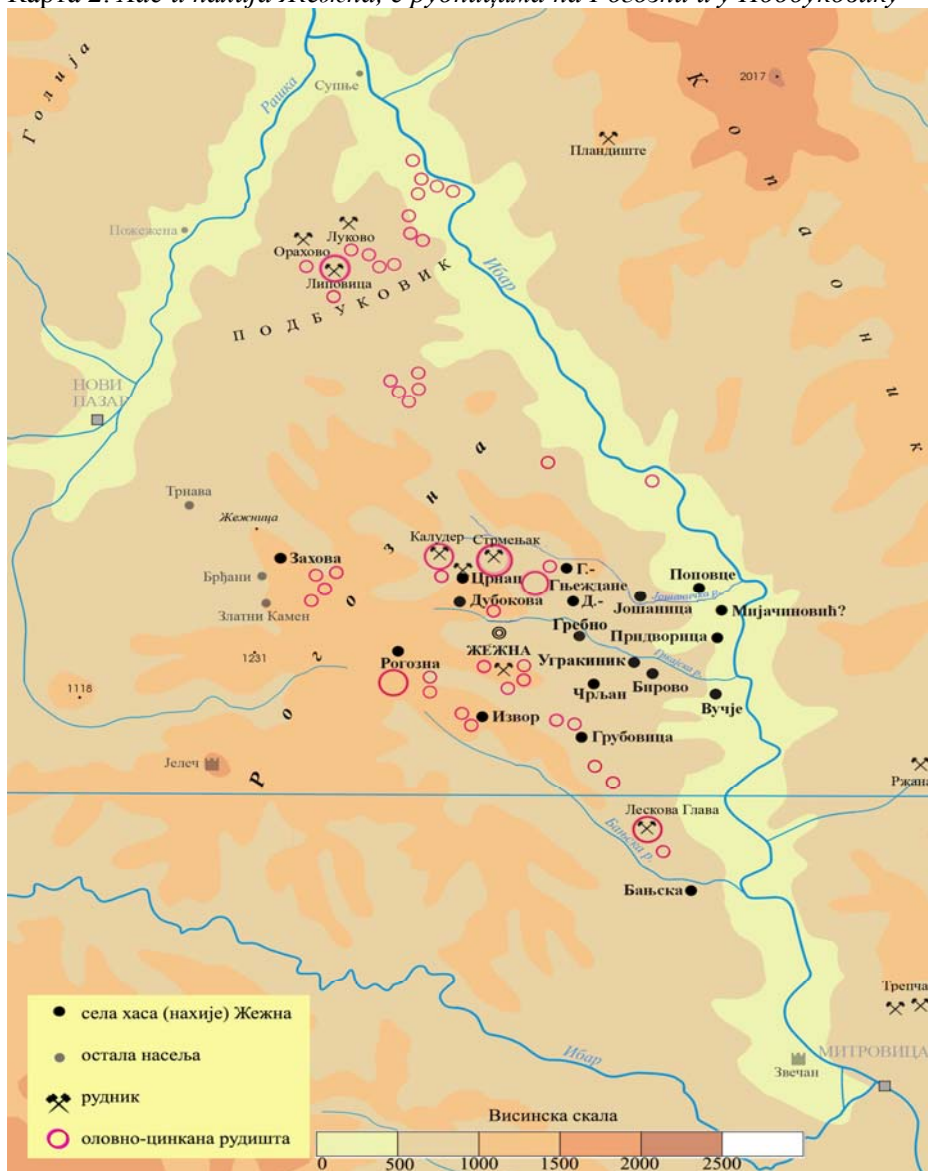
Нахија Жежна, коју први пут региструје попис из 1571., је у војно-административном погледу била у Призренском санцаку. Међутим, с обзиром на то да је цела представљала царски хас, призренски санцакбег у њој није имао никакве ингеренције. У нахији Жежна није било тимара спахија којима је заповедао, трупе задужене за унутрашњу безбедност нису имале приступ, јер се радило о имунитетном добру, а прикупљање пореза било је у надлежности емина рудника и хаса. Емини су на хасовима имали толико широка овлашћења, да су чак издавали тескере о поседовним правима над виноградима, њивама, воденицама и сличним непокретностима,⁴⁹ што је иначе спадало у ингеренције кадија.

⁴⁷ Исто; MAD 7534, s. 1636.

⁴⁸ MAD 6000, s. 104-105.

⁴⁹ TD 368, 11.

Карта 2: Хаса и нахија Жежна, с рудницама на Рогозни и у Подбуковику⁵⁰

⁵⁰ Приказ оловно-цинканих рудишта урађен је на основу: S. Borojević Šoštarić, *Genetski model ležišta olova, cinka i srebra Crnac, na planini Rogozna, Kosovo*, doktorska disertacija odbranjena na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, 10.07.2009 [у даљем тексту: Borojević Šoštarić, *Genetski model*].

Рударство Рогозне

У османском периоду на планини Рогозни није постојао доминантан рударски центар, већ се производња одвијала у неколико мањих рудника. То је наговештено већ у кануннама Босанског санџака из 1516. године, у којој се помињу „Жежна и мајдани [подв. аут.] у њеном подручју“.⁵¹

Службеници задужени за контролу царских прихода нешто су одређенији у документима о закупима из двадесетих и тридесетих година XVI века, у којима, поред Жежне и неименованих „осталих“ рудника, увек наводе и рудник Лескова Глава.⁵²

Тај рудник налазио се на јужним обронцима Рогозне, око четири километра северозападно од Бањске, на брду које и данас носи исти назив.⁵³ На Лесковој Глави и у реону суседне Кадијаче сачувани су бројни остаци старог рударства,⁵⁴ о коме сведоче и оближњи топоними Плакаоница, Рудине и хидроним Златни Поток.⁵⁵ У руднику Лескова Глава производња сребра била је примарна, док је олово добијано као секундарни производ. Геолог В. Симић сматра да је на Рогозни, поред производње сребра и пратећих производа, једино на Лесковој Глави могла да постоји и производња гвожђа, јер се на том брду налази велики „гвоздени шешир“, с бројним рударским рупама.⁵⁶ Топионице рудника Лескова Глава налазиле су се на Бањској реци код Бањске, где су поред троски сачувани и остаци топионица.⁵⁷

Имена осталих рудника пронашли смо у једном од фрагмената регистра дворске канцеларије задужене за рад рудника, из осам-

⁵¹ Šabanović, *Kanun-nama*, 164.

⁵² MAD 656, s. 171-175.

⁵³ Карта Нови Пазар 1:25.000, 580, 4/3, ВГИ, 1992.

⁵⁴ V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva* [у даљем тексту: Simić, *Istorijski razvoj*], Београд 1951, 205, 224. В. Симић, *Рударство гвожђа средњовековне Србије и Босне* [у даљем тексту: Симић, *Рударство гвожђа*], Београд 1988, 177. П. Петровић, *Рашка*, I, 40, уочио је у овој области бројна стара рударска окна код села Ораховице и у потесима села Рудине: Чивутска рупа и Шумната Чука.

⁵⁵ Карта Нови Пазар 1:25.000, 580-4/3; 580-3/4, ВГИ, 1992.

⁵⁶ Симић, *Рударство гвожђа*, 177.

⁵⁷ Исто; Simić, *Istorijski razvoj*, 224

десетих година XVI века, у коме су уписани подаци о постављењу-ма чланова рударских управа.⁵⁸ У њему се поред већ поменутих Жежне, Лескове Главе и Црнца, наводе и рудници Калудере, Стрмељ, Орахово, Луково и Липовица.

Калудере и Стрмељ налазили су се у североисточном делу Рогозне, у непосредној близини рудника Црнац. Први је вероватно био на брду Калуђер,⁵⁹ а други на брду Стрмењак.⁶⁰ И данас у том делу Рогозне постоје бројни остаци старих рударских радова, код Црнца, Зминца, Змињака и Плакаонице.⁶¹ Брдо Плакаоница било је богато водом, па су главна испиралишта руде, по којима је и добило име, била на његовим обронцима. Изгледа да су „стари“ рудари у окнима на Плакаоници имали великих проблема с подземним водама. Решавали су их копањем хоризонталних поткопа, који су у средњем веку називани штолнама, а у османском периоду лагумима. Управо из највећег поткопа на брду Плакаоница и извире Плакаоничка река, чији је водени ток покретао највише топионичарских кола на Рогозни. Троскишта на тој речици показују да је главна пажња топионичара посвећивана сребру, док се о олову није толико водило рачуна. Стога је на троскиштима остало доста глеђи, коју су сељаци, у новије време, скупљали и продавали грнчарима.⁶²

За поменуто рудиште на североисточној Рогозни везан је и један изузетно редак феномен. Наиме на старим оловно-цинканим рудиштима веома ретко се могу пронаћи комади руде, а на брду Змињак, које се налази између Црнца и Плакаонице, остављено је огромно купиште од 33.000 тона оловно-цинкане руде.⁶³ Гомилање,

⁵⁸ D.MMK 22704.

⁵⁹ Извесну дозу сумње у убикацију уноси то што се калуђер на османском пише *kaluger*, а не *kaluder*. Ипак, због чињенице да је један шафар опслуживао сва три рудника, што указује на њихову близину, определили смо за поменуто брдо, а не за рудник Калудра, коме наведени облик речи више одговара, јер се исти налазио с друге стране Рашке, у подножју Голије. Осим тога, у опширном дефтеру Босанског санџака из 1530. године, у нахији Рас уписано је село Калудра, без икаквих назнака о постојању рударских активности (TD 157, s. 127).

⁶⁰ Карта Нови Пазар 1:25.000, 580-3/4, ВГИ, 1992.

⁶¹ Петровић, *Раука*, I, 40.

⁶² Simić, *Istorijski razvoj*, 224.

⁶³ Према анализама обављеним 1926/27. године руда је била скоро неоксидисана са 6% олова, 2,8% цинка и 155 грама сребра по тони (Simić, *Istorijski razvoj*, 224).

а потом напуштање толиког купишта руде, из кога је могло да се добије више од пет тона сребра, може се објаснити само великим поремећајем на тржишту и наглим миграцијама, какве је широм централног Балкана изазвао једино Бечки рат (1683-1699).

О богатству ове рударске регије сведочи и податак да су Црнац, Калуђер и околни рудници олова и цинка били поново отворени у XX веку.⁶⁴

Рудници Орахово, Луково и Липовица формирали су засебну рударску регију, која се налази у области Подбуковик. Они су били ван територије обухваћене хасом, па се може претпоставити да је интензивнија рударска делатност у њима почела након оснивања хаса, вероватно педесетих и шездесетих година XVI века, када је широм европског дела Османског царства отворен велики број нових рудника.⁶⁵ Рудници Луково и Орахово са северне, и рудник Липовица с јужне стране, омеђили су релативно мали простор од неколико квадратних километара, на коме су концентрисани изузетно бројни остаци старих рударских радова.⁶⁶ Само код Липовице било је око 200 окана поређаних у два паралелна реда, који су пратили жиле среброносног галенита.⁶⁷ Овој рударској регији свакако су припадали и окна суседних села Биочин и Требиће.⁶⁸

И на крају, поставља се питање локације самог рудника Жежна. Према Г. Томовић, налазио се на брду Жежница, у близини села Трнава, југоисточно од Новог Пазара, а према П. Петровићу у селу Пожежена, у долини Рашке, северно од Новог Пазара. Оба аутора

Према савременим геолошким испитивањима, максимална годишња производња у реону Црнац-Плакаоница процењена је на 120.000 тона руде, чији је састав 10% олова, 4 % цинка и 100-150 грама сребра по тони (Воројевић Шоштарић, *Genetski model*).

⁶⁴ Карта Нови Пазар 1:50.000, 580-3, ВГИ, 1984.

⁶⁵ О отварању неких рудника у том периоду види опширније: С. Катић, *Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајдантек у другој половини XVI века*, Годишњак за друштвену историју, 1–2 (2001), 7-17.

⁶⁶ Код Орахова стари рударски радови налазе се јужно у Белим Прлима и код Цветковића, а код Лукова на Брежђу и код извора Крижевака (Петровић, *Рашка*, I, 45).

⁶⁷ Simić, *Istorijski razvoj*, 224.

⁶⁸ У селу Биочин старих „рупа“ има у Рашћу и на Малом Буковику, а код Требића у Горњем Требићу и код Говеђег Брега, док у Воденичком потоку има шљаке (Петровић, *Рашка*, I, 45).

су закључила да су речени локалитети добили име по жежници, за коју су мислили да означава топионичарску пећ.⁶⁹

Сматрамо да осим сличности у називу, наведене локације не испуњавају ни један од потребних услова за утврђивање положаја рудника Жежна.

Термин жежница, у прошлости, као и данас, означава дрво сложено у пласт, прекривено гранама и облепљено мешавином глине и тешког пепела, које је вишедневним, постепеним жежењем претварано у ђумур.⁷⁰ Тако је по жежницама за прављење ђумура брдо Жежница и добило име, а не по топионицама, јер оне нису прављене по брдима, већ у речним долинама, због коришћења погонске снаге воде. Топоним Пожежена је чест и није везан само за рударске области, а и када се налази у њима, до сада нисмо наишли ни на један значајнији топионичарски центар тог назива.⁷¹

Као највећи рудник сребра Жежна се морала налазити на највећем, или на једном од највећих оловно-цинканих рудишта на Рогозни, а Жежница и Пожежена се уопште не налазе на поменутој врсти рудишта (карта 2).

Експлоатација Жежне дужа од 170 година морала је оставити изузетно бројне трагове на терену. Њих, међутим, на брду Жежница нема,⁷² док се у Пожежени углавном своде на остатке топионичарске делатности, који се по обиму не могу мерити с онима на Рогозни. Сем тога, у Пожеженој је највише топљена руда гвожђа,⁷³ која није ископавана у Жежни.

⁶⁹ Томовић, *Чрмањ*, 46; Петровић, *Рашка*, I, 45.

⁷⁰ Забуну око термина жежница створио је В. Симић. Он је 1951. године написао да „жежницом зову и пећ за топљење руда“ (*Istorijski razvoj*, 207), да би у свом најбољем раду, објављеном 1988. године, у речнику термина за жежницу исправно навео: „Има два значења: 1. дрва сложена у пласт за жежење угљена; 2. место где се палио угљен“. Сличну формулацију поновио је и приликом анализе топонима (*Рударство гвожђа*, 290, 299).

⁷¹ Тако је, на пример, у другој половини 16. века, хасу рудника Кучајна (48 села) припадало село Пожежена на Дунаву. Руда из Кучајне, међутим, никада није транспортована у то село, већ у топионичарске центре у Раковој Бари, Мелници и Нересници (ВВА, Vab-i defteri, Vaşmuhasebe kalemi, D.BŞM 61).

⁷² Д. Премовић-Алексић, *Рудник Жежна на Рогозни*, Новопазарски Зборник, 17 (1993), 32.

⁷³ Петровић, *Рашка*, I, 45.

Рудник Жежна морао се налазити у границама свог хаса. Ра- није наведени подаци да су прва села која су му додељена била Јо- шаница и Бањска, омогућава да се простор могуће убикације додат- но сузи. Ова села су прилично удаљена и њихов положај добија на смислу тек када се узме у обзир да је, у то време, Жежни припадао рудник Лескова Глава, чија је руда топљена у Бањској. То значи да је за Лескову Главу било ближе везано село Бањска, а за Жежну Јо- шаница, у којој су сачувани остаци старих рударских и топионичар- ских радова. На основу наведеног могло би се закључити да се Же- жна налазила негде између Јошанице, села на северној граници хаса и рудника Лескова Глава, што значи у средишњој области хаса. Ло- калитети Жежница, а поготово Пожежена, толико су удаљени да се ни територијално ни организационо не могу довести у везу с овим простором.

Рудник Жежну не помиње ни један од бројних путописаца, што упућује на закључак да се није налазио на неком од магистрал- них путева, који су иначе пролазили испод Жежнице и кроз Поже- жену.⁷⁴

Такође би требало истаћи да је насеље Жежна било значајан занатско-трговински центар, о чему сведоче велики приходи од тр- жних такси, ихтисаба⁷⁵, монопола на вино⁷⁶ и такси на кантар.⁷⁷ Сто- га се није могло налазити на пустом брду (Жежница) нити надомак великог градског центра какав је био Нови Пазар (Пожежена).

На основу наведеног може се закључити да су се рудник и насеље Жежна налазили на Рогозни, удаљени од магистралних путе- ва, у средишњој области рудничког хаса, на богатом оловно-цинка- ном рудишту, на коме су очувани бројни остаци старог рударства, као и трагови насеља, довољно великог да поред кућа рудара има и развијену занатско-трговачку чаршију. П. Петровић је пронашао

⁷⁴ Испод брда Жежнице пролазио је пут Нови Пазар – Бањска, а кроз Пожежену пут Нови Пазар – Брвеник.

⁷⁵ Ихтисаб (*ih̄tisâb*), приход од такси наплаћиваних за кршење норми трговачког и занатског пословања. У Жежни је 1530. године обједињени приход од тржне царине и ихтисаба износио чак 31.000 акчи (*167 Numaralı*, II, 171).

⁷⁶ У Жежни је 1530. године приход од монополије износио 12.000 акчи (*167 Numaralı*, II, 171).

⁷⁷ *167 Numaralı*, II, 171; MAD 656, 170-175; D.BŞM 94.

управо такво место, за које је закључио да је било најважније насеље на Рогозни. Према његовим наводима: „На данашњем месту Пазаришту, које је повише гркајског засеока Гребне, а непосредно код места Црквине и старог напуштеног гробља, у непосредној близини, једна ледина између реке и сеоског пута назива се у народу Шлакња. Та ледина је прилично изровљена на местима на којима су биле старе рударске зграде. Долина је ту проширена, па је то проширење могло бити искоришћено за рударско насеље с радионицама и трговачким радњама.“⁷⁸ Непосредно изнад тог места спајало се више рударских путева из Дубоке, Црнца, Плакаонице и Гњеждана, да би потом заједнички пут настављао преко Гребне и Придворице до прелаза на Ибру. П. Петровић је ово Пазариште поистоветио са средњовековним брвеничким Трговиштем, које је разликовао од Трговишта код ушћа Себечевске реке у Рашку.⁷⁹

У османском периоду наводи се само ово друго Трговиште, које је било и средиште истоимене нахије и кадилука у Призренском санцаку, док је брвеничко Трговиште очигледно замрло, јер га нема у пописима кадилука Брвеник,⁸⁰ као ни у дефтерима Вучитрнског, Призренског и Босанског санцака.⁸¹ У наведеним пописима нема ни Пазаришта, па се с великом извесношћу може претпоставити да је обновом рударства на Рогозни, почетком 16. века, на том месту оформљено насеље рудника Жежна. Оно је имало свој пазар, па је у народу, након што је место запустело, очуван назив Пазариште.

Локалитет Пазариште, поред теренских налаза, одговара и осталим предусловима потребним за убикацију Жежне. Налазио се у долини, између два велика оловно-цинкана рудишта, раније помињане Плакаонице и рудишта на североисточним и источним обронцима брда Кукавица. Са свих страна је било окружено атарима села хаса у којима су сачувани бројни остаци некадашњих рударских активности. Оваквим положајем рудника и насеља Жежна могу се об-

⁷⁸ Петровић, *Рашка*, I, 40.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Ради се о сажетим пописима Паша санцака из 1478. (TD 5m, 48-60) и Зворничког санцака из 1519. и 1533. (А. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine*, Sarajevo 1986).

⁸¹ Санцак Вучитрн (TD 28; TD 133; TD 234), Призрен (TD 5m; 167 *Numarah*, II; TD 368; Т. Катић, *Опширни попис*); Босна (TD 157).

јаснити и неки до сада недовољно логични подаци. Као, на пример, они о значајној улози становника оближњих села Вучје, Извор, Дубока и Поповце у закупима прихода Жежне, о којима ће бити више речи у тексту који следи.

Рударска производња и закупы рудничких прихода

„Старим“ рударима била су позната сва најбогатија рудна налазишта између Рашке и Ибра.⁸² Експлоатација је, несумњиво, била значајна, али о њој располажемо с релативно мало података, већином посредних. Тако се на основу износа дуговања закупаца Жежне из двадесетих година XVI века, на основу слободне процене, може претпоставити да је, у том периоду, укупна годишња производња рудника на Рогозни била неколико тона сребра. Крајем исте и почетком следеће декаде производња се кретала око тоне сребра, што је и даље убрајало Жежну у дванаест најзначајнијих рудника у европском делу Османског царства.⁸³

У пет пописа Призренског санџака из XVI века, само је у дефтеру из 1571. године евидентира десетина од чистог сребра у износу од 31.000 акчи.⁸⁴ Међутим, ако се пажљиво анализира и тај податак, може се закључити да он није одражавао производњу из године у којој је обављен попис, већ да се радило о паушалном износу.⁸⁵ На то нас је навела чињеница да је од 1564. године, дирхем⁸⁶ сребра вредео 3,1 акчу,⁸⁷ што значи да је обрачунску основу представљала

⁸² Вид. карту 2. Геолошке анализе показују да је оловно-цинканих рудишта било северозападно од села Рогозна на Меденовцу, североисточно од Лукова, Орахова и Липовице према Ибру и на северним обронцима Рогозне код Каљина. Међутим, иако за експлоатацију ових рудишта још увек нисмо нашли доказе у документима, о њој сведоче бројни остаци старих рударских радова. (Simić, *Istorijski razvoj*, 224; Симић, *Рударство гвожђа*, 177).

⁸³ Spaho, *Rudarski zakoni*, 32 [166].

⁸⁴ Томовић, *Чрмањ*, 46; Т. Катић, *Опширни попис*, 253. Б. Храбак, *Нови Пазар*, 62, погрешно наводи да је Жежна била рудник гвожђа.

⁸⁵ Исти износ наведен је и у обрачуну владарских прихода из 1568/69 (TD 738, 180).

⁸⁶ До краја 17. века, у Османском царству у званичној употреби био је тебриски дирхем (3,072 gr).

⁸⁷ D.BŞM 61. Ş. Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1999, 63, 136.

количина чистог сребра од 10.000 дирхема. То упућује на претпо-ставку да је државни приход Жежне убиран у натури, као што је то чињено у великом броју рудника широм Румелије и да је можда то разлог за ненавођење прихода у пописима становништва.

Изражена у килограмима укупна производња од 100.000 дирхема тежила би нешто више од 300 килограма чистог сребра, уз које је добијано више од 10 тона олова, као и мања количина злата. У то време, наведена производња сврстала би Жежну, негде на границу између малих и рудника средње величине.

Као посредни показатељ производње из осамдесетих година XVI века може да послужи укупан износ дневница чланова рударске управе Жежне. Принадлежности рударских управа исплаћиване су из закупа рудника и директно су зависиле од његовог износа, па су и разлике међу рудницима биле велике. Тако је, на пример, осамдесетих година, збир дневница у малом руднику Кремковица у Бугарској био свега 16, а у највећем Јањеву чак 220 акчи.⁸⁸ Анализа односа дневница и прихода захтевала би значајан простор, који превазилази тему овог рада, јер би требало узети у обзир различите факторе, као што су учешће службеника нерударских струка у управи (писари хасова, заповедници мартолоса, ризничари и сл), и могуће компензације у договору закупца и државе, у коме су плате биле само једна од ставки. Ипак, с укупним износом дневница од око 60 акчи,⁸⁹ само за рударске службе, Жежна се, у том периоду, извесно мора сврстати међу руднике средње величине.

На Рогозни и у Подбуковику на неколико брзих планинских речица изграђене су топионице, у којима је издвајањем олова добијано нерафинисано сребро. Сво добијено сребро превозено је у Жежну, где је у калхани – чистиљи обављана завршна рафинација. У сребру појединих рудника било је и злата, које је хемијским поступком издвајано у ковници новца у Новом Брду.⁹⁰

Рударска регија Рогозне је у пословном и финансијском погледу била тесно повезана са суседном, изузетно богатом рударском

⁸⁸ MAD 2032; D.BŞM 94.

⁸⁹ D.MMK 22704.

⁹⁰ Златоносно сребро допремано је у ковницу у Новом Брду из великог броја рудника, централног и западног Балкана, па чак и из рудника у североисточној Бугарској.

регијом Копаоника. Било је много предузетника који су поседовали рударска и топионичарска постројења с обе стране Ибра. Најсликовитији је пример Ахмеда Хоџе, становника Новог Пазара. Он је био власник тринаест делова копаоничког рудника Пландиште,⁹¹ који је пословао у саставу рудника Беласица, и једне топионице рудника Жежна. Пошто Пландиште није имало сопствене топионице, руда из њега превожена је до топионица матичног рудника.⁹² Ахмед, међутим, није тако поступао, већ је свој део среброносне руде транспортовао преко Ибра до властите топионице. Изгледа да је при том избегавао да испуни обавезе према држави, па је против њега покренута истрага.⁹³

О повезаности ових рударских регија сведоче и подаци дванаест закупа Жежне из првог периода владавине султана Сулејмана I Величанственог (1520-1566). Сви закупци су, као и њихови јемци, били хришћани, од којих су седморица живела источно од Ибра, а петорица западно. Четири закупца била су из Трепче, три из Новог Брда, четири са хаса Жежне, од којих три из села Вучје и један из села Извор, док се за једног неодређено наводи да је из кадилука Нови Пазар (табела 3). Приликом избора јемаца за закуп предност су биле пословне везе, а не регионална припадност, па се тако измешано наводе јемци из Новог Брда, Трепче, Заплане, Приштине, Новог Пазара, Жежне, села хаса Дубока и Поповце, као и још неколико села из околних области. Јемци су, у зависности од износа јемства, сами убирали одређене приходе, или су обављали плаћене службе у оквиру закупа.⁹⁴

⁹¹ MAD 2775, s 1092. Овај копаонички рудник се вероватно налазио на месту данашњег потеса Пландиште, североисточно од Руднице на Ибру и северозападно од рудника Бело Брдо (Карта Нови Пазар, 1:25.000, 580-4/1, ВГИ, 1992). У рејону Пландишта сачувани су бројни остаци старих рударских радова (В. Симић, *Рејонизација и карактеристика средњовековне рударске делатности у области Копаоника*, Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања НР. Србије, 15 (1958), 361).

⁹² MAD 2775, s 1092. У то време, у оквиру Беласице пословали су бројни мањи рудници из централног и северног дела Копаоника, па се под топионицама Беласице вероватно мислило на топионице тих рудника, а не на оне у самом, знатно удаљенијем, матичном руднику.

⁹³ MAD 2775, s 1092.

⁹⁴ MAD 656, 170-175.

РУДНИК ЖЕЖНА И РУДАРСТВО РОГОЗНЕ И ПОДБУКОВИКА У 16. ВЕКУ

Табела 3: Дуговања закупаца Жежне у периоду од 1520. до 1538.

I Период (20.02.1520 - 15.12.1525), заједнички закуп свих прихода

datum	Закупац	место	Врста закупа	акча
20.02.1520.	Петар син Радосава	Нови Пазар	приход рудника Жежна, Лескова Глава и осталих, с	1.672.480
18.01.1523.	Стефо син Рајина	Трепча	калханом, хасом, тржном царином, нијабетом и др.	1.028.293

II Период (16.12.1525- 12.11.1528), подела на два закупа (одвајање калхане)

datum	закупац	место	Врста закупа	акча
16.12.1525.	Димитрије син Петка	Трепча	приход рудника Жежна, Лескова Глава и осталих, с хасом, трж. царином, нијабетом и др.	1.181.873
	Михаил син Радича	Трепча	приход калхане, тржна и такса на вино, ихтисаб, ихзарија	15.738

III Период (13.11.1528-26.06.1538) подела на три закупа (одвајање хаса)

datum	закупац	место	Врста закупа	акча
13.11.1528.	-	-	приход рудника Жежна, Лескова Глава и осталих	-
	Михаил син Бојана	Ново Брдо	прих. калхане, тржна и такса на вино, ихтисаб, ихзарија	4.773
27.06.1529.	Сима син Јована	Трепча	приходи и таксе старог хаса рудника Жежна	4.534
13.10.1531.	Вук син Радоње	Вучје	приход рудника Жежна, Лескова Глава и осталих	159.525
	Павле син Томијана	Ново Брдо	прих. калхане, тржна и такса на вино, ихтисаб, ихзарија	2.380
28.06.1532.	Богдан син Николе	Вучје	приходи и таксе старог хаса рудника Жежна	2.039

10.09.1534.	Михаил син Димитрија	Ново Брдо	приход рудника Жежна, Лескова Глава и осталих	30.344
	Живко син Јована	Извор	прих. калхане, тржна и такса на вино, ихтисаб, ихзарија	2.728
27.06.1535.	Јован син Столета	Вучје	приходи и таксе старог хаса рудника Жежна	13.225

Подаци о закупима Жежне односе се само на дуговања закупаца. Први период, приказан на табели 3, представља два трогодишња закупа Жежне (20. 02. 1520. - 15. 12. 1525.), у којима су обједињени сви приходи од рудника, хаса, калхане и неколико пореза и такси. Дуговања закупаца била су изузетно велика, за први закуп чак 1.672.480 акчи, а за други 1.028.293 акче. У наредном периоду, већи дужник очигледно је исплатио дуг, јер није трпео никакве последице. За разлику од њега, Стефо син Рајина из Трепче, који је држави остао дужан нешто више од милион акчи, завршио је у истанбулском зиндану, у коме је и умро 1534. године.⁹⁵

Други период обухвата један трогодишњи закупнички циклус (16. 12. 1525. - 12. 11. 1528), у коме је мањи део прихода од: калхане, баца, таксе на продају вина, ихтисаба и ихзарије⁹⁶ издвојен и издат у посебан закуп. Као и у претходним закупима дуговања су била велика и укупно су износила 1.197.611 акчи. Из наведених обрачунских ставки види се да је, у том периоду, новац од закупа, поред пошилики у царску благајну, слат и за исплате припадности мартолоса у посади Смедеревске тврђаве.⁹⁷

Двадесетих година XVI века, закупци широм Румелије имали су великих проблема с исплатом преузетих обавеза и неколико десе-

⁹⁵ MAD 656, 170.

⁹⁶ Ихзарија (*ihzâriyye*), такса за позивање и привођење оптужених лица код кадије и предају осуђеника извршним властима.

⁹⁷ MAD 656, 170. Новац од закупа био је намењен и за поправку утврђења, пристаништа, мостова, као и за друге јавне грађевине. Тако је 1566. године из прихода од закупа Жежне 18.000 акчи било намењено за поправку утврђења у Новом (Б. Храбак, *Нови Пазар*, 62).

тина их је завршило у затвору.⁹⁸ Главни узроци поремећаја у финансијском пословању били су, раније поменути, епидемија куге и масовне миграције становништва у новоосвојене крајеве.

На почетку трећег периода (13. 11. 1528. - 26. 06. 1538.), главнина прихода Жежне, у коју су спадали рудници и хас, није издата у закуп, јер су проблеми у производњи одбили потенцијалне закупце. Тек после седам и по месеци издвојени су приходи хаса и посебно издати у закуп. Закупе у овом периоду карактеришу знатно мања дуговања, на шта је мање утицала појачана финансијска дисциплина, а више смањење закупнина услед пада рударске производње.

* * *

Криза у османском рударству двадесетих и у првој половини тридесетих година подстакла је доношење рударских закона султана Сулејмана Величанственог 1536. године.⁹⁹ Сама кодификација рударског законодавства није имала пресудан значај за напредак османског рударства који је уследио, јер су и до тада примењивани појединачни закони засновани на српској редакцији саског рударског права. Много важније мере, чији значај није истакнут у историографији, односиле су се на већа овлашћења незарета – финансијских надзорништава царских прихода и рудничких кадија, а пре свега на либерализацију закупа, која је подразумевала право закупца да предлаже чланове рударских управа.

Као пример новог приступа навешћемо закуп Жежне од 22. 12. 1583. године. Пре истека старог закупа, извесни Вели, Хамзин син, дао је своју понуду за нови закуп кадији Брвеника у чијој надлежности је била Жежна. Он је такође предложио и све чланове рударске управе, у којој би сам обављао службу топионичарског шафара. Након састанка с Велијем, предложеним кандидатима и јемцима, кадија Брвеника уписао је податке о понуди у судијски протокол – сицил. Препис је проследио Скопском незарету, задуженом за контролу закупа и пословања рудника у окружењу. Скопски надзорник и кадија Скопља, који је у то време обављао службу муфетиша (инспек-

⁹⁸ MAD 656, 1-388.

⁹⁹ Spaho, *Rudarski zakoni*.

тора) незарета, проверили су ваљаност понуде и након састанка с Велијем и његовим јемцима написали су повољан извештај и послали га у престоницу. На основу њега, Порта је ферманом озваничила закуп и издала берате о постављењима чланова рударске управе.¹⁰⁰

На основу података о члановима рударске управе Жежне из седамдесетих и осамдесетих година види се да су закупци били муслимани, баш као и емини и писари, а да је међу шафарима било и муслимана и хришћана.¹⁰¹

Крајем XVI и почетком XVII века, Жежна је с још неколико рудника издавана у обједињени закуп под називом муката рудника Скопља, што је и основни разлог због којег се не помиње у радовима о производњи сребра у том периоду.¹⁰²

Рудник Жежна извесно је радио до Бечког рата (1683-1699). У опширном попису Призренског санџака завршеном прве ратне године, међу хасовима рудника нахије Трговиште пописана су и села хаса рудника Жежна. У напоменама се наводе службеници рудника, као и обавезе села чији су становници били задужени да допремају потрошне материјале у рудник и припадајуће топионице.¹⁰³

Бечки рат је донео велика разарања и масовна расељавања становништва, због којих је у многим балканским рудницима заувек обустављена производња. Вероватно је иста судбина задесила Жежну и остале руднике на Рогозни, јер се у супротном, раније поменуто, огромно купиште руде на брду Змињак не би очувало до XX века.

¹⁰⁰ D.BŞM 94. О процедури закупа рудника Трепча, који је у истом периоду обављен под надзором Скопског незарета, види опширније: С. Катић, *Закуп рудника Трепча 1585. године*, Мешовита грађа (Miscellanea), XXXI (2010), 109-122. С. Ризај помиње закуп Жежне из 1561. године, који је преузео емин Махмуд „под условом тимара, у висини од 6.000 акчи“ (S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968, 180). С. Ризај је користио регеста, а не документе из архивске серије Мухиме дефтера (BBA, *Mühimme defteri*), што је допренело да годишњу плату закупца, изражену као приход тимара, представи као износ закупа. Тај податак је потом некритички навођен у свим радовима који се односе на рудник Жежну и рударство на планини Рогозна.

¹⁰¹ MAD 7534, s. 1612; D.BŞM 94.

¹⁰² R. Murphey, *Silver Production in Rumelia According to an Official Ottoman Report Circa 1600*, Südost-Forschungen, XXXIX (1980) 75-104; Nenad Filipović, *Rudnici i kovnice novca u Rumeliji i Bosni krajem XVI i u prvoj polovini XVII stoleća*, Balcanica, XX (1989), 243-259.

¹⁰³ MAD 6000, s. 104-109.

Srdan Katić
Tatjana Katić

**THE ŽEŽNA MINE AND MINING OF ROGOZNA AND
PODBUKOVİK IN THE XVI CENTURY**

S u m m a r y

Rogozna Mountain and the area of Podbukovik are located in the south of Serbia, between Ibar and Raška rivers. In this area an extremely large number of old mining works remains were found. During the Serbian medieval state, only a few written records of mining in Rogozna from the 14th century were preserved. The works were not of a large scale and seemed to have been suspended by the 15th century. Even after the Ottoman conquest in the mid 15th century there was no mining activity, all until 1516 when a new silver mine Žežna at Mount Rogozna was first mentioned. The mine's name was often mistakenly read as Drina, Lozna, Serserne in historiography, or it was mixed with a similar title Ržana mine, whose location was also not known.

This paper shows that the Žežna and Ržana were two mines, of which the first one was located on the eastern slopes of Rogozna Mountain, and the other one in the southern parts of Kopaonik Mountain. The formation of the Žežna mine's *işçi hâs*, with about 20 villages, is presented. These villages later formed the Žežna *nâhiye* too. Based on the Ottoman financial sources, it was revealed that another four smaller mines on Mount Rogozna belonged to the Žežna mine, as follows: Leskova Glava, Crnac, Kaluder and Strmelj. During mid-16th century in Podbukovik area, three more mines were opened: Orahovo, Lukovo and Lipovica. They also belonged to the Žežna mine and a new *işçi hâs* was created around them. The analysis of the eight mine locations determined that they are precisely at the places where the most numerous remains of ancient mining were preserved.

By comparison with the modern geological research, it can also be concluded that the mines were opened on all lead-zinc-rich deposits in mentioned areas.

During the twenties and thirties of the 16th century, annual silver production at the Žežna mine was more than a ton, while in the next period was usually between 300 and 500 kilograms. It was noted that in the mines and the Žežna *hâslar* the number of Muslims was unusually low. Until the seventies of the 16th century, Christians were the tenants and members of the mining administration. Only later, Muslims tend to take over the leases, while mining administration became religiously mixed. Žežna *nâhiye* administratively belonged to Prizren *sancak*, in the judicial terms was the responsibility of the Brvenik *kâdî*, while mining operations were under the supervision of the Skopje *nezâret*.

The Žežna mine had successfully operated till Vienna War (1683-1699), during which the Rogozna and Podbukovik mining production was permanently suspended.

Key Words: Ottoman Empire, mining, Rogozna, Žežna, mine, silver, *hâs*, lease, XVI century

Чланак примљен: 31. 05. 2010.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 01. 11. 2010.